

EVOLUCIJA ODNOSA MAJKE I KĆERKE U ITALIJANSKOM FEMNIZMU DRUGOG TALASA

Aleksandra Đorđević¹

Fakultet savremenih umetnosti, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Apstrakt: Sa razvojem feminističkih emancipatorskih koncepata majčinska figura kao simbol patrijarhalne strukture koja se nastoji prevazići, postaje predmet kritike. Potraga za identitetom značila je otkrivanje ženske strane, koja je u patrijarhatu bila potčinjena i kojom se veoma dugo manipuliralo. Pristup u odnosu prema majci prošao je kroz mnoge promene, od odbijanja majke u kasnim šezdesetim godinama, kada je majka poimana kao deo autoritarnog sistema, do majke viđene kao žrtve represije, kako su je doživljavale feministkinje sedamdesetih godina. Krićka analiza filozofskih, mitoloških, religioznih i psihoanalitićkih teorija koje su povezale majćinstvo sa biologijom, prirodom i submisijom dovela je do promene poimanja majćinstva, te ono vremenom poćinje da se posmatra kao izvor kreativne inspiracije. U radu se najpre daje pregled osnovnih karakteristika italijanskog feminizma *drugog talasa*, kao i njegovih najistaknutijih predstavnica, a zatim rad nastoji da analizira evoluciju odnosa majke i kćerke, pre svega kroz postulate i razvoj feministićkog kontinentalnog talasa, a zatim i kroz uticaj koji su najznaćajnije feministkinje u Italiji ostavile na literarni korpus i kulturu ove zemlje.

Ključne reći: italijanski feminizam, majka, majćinstvo, ćerka

Drugi talas feminizma u Italiji

Premda nastaje pod uticajem amerićke kulture, ali i usled jaćanja evropske feministićke struje, sa kojom italijanski feminizam deli iste principe kada je reć o telu i jeziku, kao principe simbolićkog poretka žene, italijanski feminizam *drugog talasa* uspostavio se kao distinktivna struja koja preispituje predisponirane rodne uloge unutar drućtva i porodice. Naime, šezdesete godine su doba kada se na globalnom nivou preispituje drućtveni poredak i raspodela moći u okviru njega, dok je kraj ove decenije za gotovo ceo svet, pa i za Italiju, vreme kopernikanske drućtvene revolucije. Studentski protesti 1968. godine ispostavili su se kao izuzetno znaćajni za razvoj italijanskog feminizma, s obzirom na ćinjenicu da je za žene ućeće za protestima za studentska i graćanska prava 1968. i 1969. godine stvorilo teren

¹ aleksandra.djordjevic@fsu.edu.rs

za sticanje dragocenih iskustava u okviru političkog angažmana. Žene počinju da shvataju da zapravo nisu ravnopravne sa muškarcima ni u političkom smislu, niti u porodici, kao ni u obrazovanju, a da je privatni domen zapravo prvi stupanj ženske subordinacije. Relacija između ličnog i političkog postaje važna upravo zato što žene postaju svesne činjenice da problemi koje ima jedna žena, ima još mnogo drugih, te problem subordinacije nije više ličan, u sferi privatnog, već postaje političko pitanje društva u kojem se to dešava, pa i rešenje mora biti na nivou društva, dakle, politički čin. Upravo iz ove spoznaje rađa se krilatica feminizma *drugog talasa*: *Lično je političko*. Stoga je upravo emancipacija ženskog subjekta navela žene da napuste rodno mešovite grupe društvenopolitičkog angažmana i uspostave posebna feministička udruženja. Ova separacija smatra se izrazito značajnim faktorom za konstituisanje feminizma koji nadilazi tradicionalne forme militantne političke prakse.

Različita udruženja žena postojala su u Italiji i u prethodnim decenijama, poput Udruženja italijanskih žena – *UDI (Unione Donne Italiane)*, koje je nastalo tokom Drugog svetskog rata u okviru Pokreta otpora, međutim, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina u Italiji se javljaju male ženske grupe koje su shvaćene kao glavna pokretačka snaga koja ima potencijal da izvede žene iz sistema u kome dominiraju muškarci. U Milanu se osnivaju prva udruženja koja nastaju spontanim okupljanjem poznanica, rođaka ili prijateljica. Za cilj imaju da osveste stanje ženske represije i potčinjenosti muškarcima, sa namerom da žene uspostave lični subjektivitet, imajući kao polaznu tačku same sebe ili druge žene, a krajnji cilj im je separacija – to jest ideja da žena misli kao subjekat, a ne kroz muški pogled. U ovim grupama žene osećaju da mogu slobodno i sigurno da razmenjuju svoja iskustva o braku, majčinstvu, seksu, dakle, da otvoreno i bez straha od osude razgovaraju o svim temama koje su pre toga predstavljale tabu. Koncept poverenja postaje ključna ideja ovih grupa, dok osnovnu karakteristiku specifičnu za formiranje ovih malih grupa predstavlja kapilarno decentralizovano delovanje bez ikakve formalne hijerarhijske strukture.

Delovanje ovih grupa promenilo je status žena ne samo u privatnoj sferi već na nivou celog društva u zakonskom smislu u dekadi koja sledi. Sedamdesete godine su period u kojem je donet niz zakona koji su umnogome promenili položaj žene u društvenom kontekstu. Pitanje razvoda i prava na legalni abortus, kao dve osnovne ideje za koje su se žene zalagale, percipirane su kao pitanja koja se tiču građanskih prava. Feministkinje su abortus shvatale kao borbu za oslobođenje od eksploatacije ženskog tela i majčinstva, koje ženu vezuje za kuću u okviru porodice, koja se, pak, razotkriva kao primarni vid subordinacije žena. Na samom početku decenije, 1970. godine usvojen je zakon o razvodu, koji stupa na snagu nakon referendumu tri godine kasnije. Godine 1971. ukinuta je zabrana deljenja informacija o kontracepciji, koja je usvojena 1926. godine, pa postaje dozvoljena upotreba kontraceptivnih pilula. Porodični zakon o jednakosti supružnika donet je 1975. godine (Benedetti, 2007: 75). Za razliku od pitanja seksualnosti, o kojem se mnogo teoretisalo u feminističkim krugovima, pitanje ženskog tela je zadobilo i politički aspekt nakon usvojenog čuvenog Zakona 194 o abortusu 1978. godine.

Period godina olova², izrazito turbulentnog razdoblja terorističkog nasilja sedamdesetih i osamdesetih godina prekinuo je talas borbe za ženska prava u Italiji, ali devedesetih godina ponovo se javljaju tendencije osnaživanja ženskog pokreta u domenu kulturoloških manifestacija u društvu. Kao posledica toga, feminizam u Italiji se kapilarno inkorporirao u društvene pore, što za posledicu ima mnoštvo žena koje imaju svest o svom identitetu i sopstvenoj vrednosti koja nije relaciona u odnosu na neku mušku figuru. Iako je i dalje broj žena u sferi javnog delovanja u Italiji ispod evropskog proseka, situacija je znatno bolja nego prethodnih decenija. Poslednjih godina se feministički pokret u Italiji velikim delom bavi predstavom žena u medijima i zloupotrebom ženskog lika i tela kao objekta konzumističkih afiniteta auditorijuma, dok akademski feminizam proučava sve veći ženski književni korpus na literarnoj sceni Italije.

Feminističke „majke” u Italiji

Kao najuticajnija ličnost italijanskog feminizma sedamdesetih godina ističe se Karla Lonci (Carla Lonzi), radikalna feministkinja, osnivačica grupe *Rivolta femminile (Ženska pobuna)* u Milanu i veoma značajna teoretičarka drugog talasa feminizma u Italiji. Autorka je prvog italijanskog feminističkog manifesta *Pljunimo na Hegela: Klitoralna i vaginalna žena (Sputiamo su Hegel: La donna clitoridea e la donna vaginale)*, visprene, oštre i smele kritike položaja žena u društvu. Prema Lonci, postoji problem razumevanja ženskog zadovoljstva i seksualnosti u kulturi u kojoj je klitoris tabu, te govoreći o klitorisu, Lonci zapravo kritikuje heteronormativne konstrukcije roda i seksualnosti zasnovane na psihoanalizi, otkrivajući kako autonomna ženska seksualnost, ona koja je nezavisna od reprodukcije, može biti početna tačka za različite vrste subjektiviteta. Karla Lonci *pljuje na Hegela* smatrajući da je naturalizovao seksualne razlike i koncipirao ih kao puko prihvatanje ženske „pasivnosti” u prirodnom poretku muške supremacije (Lonzi, 1974: 30–31). Ona takođe kritikuje marksizam zbog neuspeha da prepozna rodnu subordinaciju pre klasne (Lonzi, 1974: 28–29).

Druga veoma važna figura u razvoju italijanskog feminizma je Adriana Kavarerero (Adriana Cavarero), koja je zajedno sa Luizom Muraro (Luisa Muraro) osnovala kultnu žensku grupu *Diotima*, a njihove debate o seksualnoj razlici i konstrukciji feminističke alternative rodno uslovljenog jezika, kojim dominiraju maskuline paradigme, oblikovale su savremenu feminističku misao u Italiji. U delu koje se bavi filozofijom naracije *Ti koja me gledaš, ti koja pripovedaš o meni* (2007) (*Tu che mi guardi, tu che mi racconti*) Adriana Kavarerero se fokusira na ontološku kategoriju rođenja, umesto na, do tada mnogo obrađivani, koncept smrti, navodeći da [...] tokom cele istorije zapadne filozofije prisutna je jedinstvena ideja o svojevrsnom afinitetu smrti i same filozofije (Arendt, 1987: 162). Kavarerero, poput Hane Arent,

² Uglavnom mladi, sa idejama nasilne revolucije, kako levičari, tako i desničari, postavljali su bombe u ustanove i na javna mesta kako bi stradali ljudi bliski režimu: političari, policajci, sudije, javne ličnosti. U borbama protiv režima, ali i međusobnim borbama desnice i levice stradalo je tokom ove dve decenije više stotina ljudi (Đorđević 2021: 15).

na čije se filozofske koncepte često naslanja, predlaže da se naglasi koncept rođenja, momenat relacionog prepoznavanja i da se ponudi revolucionarna perspektiva koja omogućava preokretanje strukture zapadne filozofije, koja nas uči da se rađamo ni iz čega i odlazimo u ništavilo. U zapadnoj filozofiji, koja favorizuje metafizički aspekt, Kavarerero vidi srž problema, jer ne potičemo iz ništavila, već od majke (Cavarero, 1993: 19).

Dok se Adriana Kavarerero bavi kritičkim dijalogom sa zapadnom filozofskom tradicijom, Luiza Muraro nastoji da potpuno zaobiđe tu mušku tradiciju. Ova veoma uticajna i plodonosna feministkinja ima za cilj da stvori potpuno žensku genealogiju misli koja objašnjava homoseksualnu ljubav kao privilegovan način da se otkrije filozofska istina. U svom delu *Simbolički poredak majke* (1991) (*L'ordine simbolico della madre*) Muraro se distancira od feminističke teorije i prakse lakanovskog simboličkog, kao i od Frojdrovog uticaja na savremene teoretske paradigme, u nastojanju da razobliči univerzalne spoznajne muške koncepte koji se tradicionalno poimaju kao neutralni. Muraro analizira „majke i filozofe” provokativnom tvrdnjom da je taj odnos zasnovan na činjenici da su filozofi *pojeli* svoje majke: *Proždiranje majke je metafora, ali ne sasvim. Pre svega zato što je žena dala život svima nama, uključujući filozofe. Mi smo isisavali vitamine, kalcijum, snagu, vreme, pažnju i misli od nje. Drugo, jer su u patrijarhalnom društvu muškarci, uključujući filozofe, osim možda cinika, uvek jeli više i bolje od žena, uključujući majke* (Muraro, 2001: 147). Analizirajući najpoznatiji banket u istoriji filozofije – Platonovu *Gozbu*, Muraro promišlja odnos Diotime, Platona i Sokrata, u kojem Diotimine misli bivaju suptilno oduzete i implicitno figuriraju kao maska Platonovih misli (Muraro, 2001: 148). Autorka u svom radu nastoji da poveže društveni i simbolički poredak, naglašavajući politički značaj maskulinog metajezika koji upravlja svetom. Prema Luizi Muraro, simbolički poredak po kojem jezik treba koristiti jeste simbolički poredak majke po kojem je matrica života za nas matrica reči (Muraro, 1991: 40). Naslanjajući svoja promišljanja na stavove ikone francuskog feminizma *drugog talasa* Liz Irigare (Luce Irigaray) vezane za kritiku lakanovske psihoanalitičke teorije i falogocentrizma, Muraro iznosi ideju da je figura majke ključna za razumevanje funkcionisanja falogocentrizma u simboličkom poretku patrijarhalnih društava, jer je majka ona koja daje život, dok je otac onaj koji obezbeđuje pristup diskurzivnoj i normativnoj dimenziji. Ono što Irigare i Muraro tvrde jeste da je patrijarhalni simbolički poredak uspostavljen i reprodukovano putem jezika, pa, svojim feminističkim delovanjem, one nastoje da dekonstruišu falocentrične strukture, stvarajući jezik kojem je žena u centru, kao i simboličku sferu koja slavi ono što je žensko, umesto da ga prezire i potcenjuje (Restaino, 2002: 3–77).

Karla Lonci, Adriana Kavarerero i Luiza Muraro, „sveto trojstvo” italijanskog feminizma, ostavile su neizbrisiv trag ne samo u akademskoj sferi svog delovanja već su svojim visprenim i inspirativnim delovanjem u okviru ženskih udruženja, grupa i tribina počele da ohrabruju uspostavljanje ženske *samospoznanje* (autocoscienza), kao i koncepta *poverenja* (affidamento) jedne žene drugoj, te implementirajući svoju ideologiju u malim ženskim udruženjima pokrenule talas koji će zauvek promeniti konzervativno italijansko društvo. Njihovo delovanje snažno je uzdrimalo

i dalje prisutne fragmente fašističke ideologije koji su istrajavali u percepciji žene kao „mašine za rađanje”, dok su Italijanke rado prihvatile ove promene u nastojanju da budu deo ravnopravnog ili barem ravnopravnijeg društva.

Evolucija odnosa prema majci i majčinstvu

Krajem XIX veka italijanska literarna scena svedoči revolucionarnom talasu koji se ogleda u sve većem broju spisateljica, koje su iz kanona bile odsutne još od pozne renesanse. Ova promena povezana je sa znatno većom ženskom čitalačkom publikom, što se dovodi u vezu sa uvođenjem Kasati zakona³ iz 1859. godine, koji je predviđao obavezno osnovno obrazovanje za decu oba pola. I dok je u tom periodu nepismenost žena prelazila osamdeset procenata, početkom XX veka već je pala na pedeset procenata (Benedetti, 2007: 113). Od početaka XX veka, a posebno od Drugog svetskog rata do sedamdesetih godina, italijanska književnost obiluje delima koja kao centralnu figuru imaju majku, njeno požrtvovanje, безусловnu ljubav i predanost deci. Međutim, postoje i dela u kojima je figura majke i ideja majčinstva opisana drugačije. Laura Benedetti navodi roman *Proždrljivci (I divoratori)* (1910) Ane Vivanti (Annie Vivanti), izuzetne i veoma plodonosne književnice, koja je pisala kako na italijanskom, tako i na engleskom jeziku, kao odličan primer didaktičkog romana, koji pokazuje kako je ženski talenat osuđen na nestajanje kada žena postane majka – kada bude *proždрана* od strane deteta (Benedetti, 2007: 23). Zatim, u periodu između dva rata, kontroverzna novinarka, književnica i politička aktivistkinja Fausta Čalente (Fausta Cialente) piše o borbi između identiteta žene i majke, a njena knjiga *Natalia* (1930), u kojoj je protagonistkinja nesrećno udata lezbijka, donosi joj prvo veliku nagradu, a onda, pod uticajem fašističke ideologije, biva zabranjena u Italiji. Značajan trag ostavila je veoma popularna i čitana autorka Natalija Ginzburg (Natalia Ginzburg), koja u mnogim svojim romanima opisuje materinstvo koje *konzumira* ženu, kao i neželjenu trudnoću, njene posledice i neutaživu bol zbog gubitka deteta. Elza Morante (Elsa Morante) spisateljica je koja je izuzetno zapažena na italijanskoj literarnoj sceni XX veka, posebno zahvaljujući svom romanu *Varka i čarolija (Menzogna e sortilegio)* (1948), upravo zbog nekonvencionalnog pristupa temi majčinstva i prikaza koji majčinstvo prati od ideje požrtvovanja, pa do ideje sirove uzvišenosti, gotovo animalne, sve do spiritualnog, nadljudskog odnosa majke prema deci.

Uzevši u obzir da je društvena struktura prevashodno ženama nametala brigu i odgovornost za odgajanje dece, emancipacija žena šezdesetih i sedamdesetih godina, novoosvojena seksualna sloboda i deljenje iskustava u sigurnom okruženju, stvaraju oklonosti u kojima majčinstvo, sasvim logično, postaje nekompatibilno sa feminističkom svešću. Ideja majčinstva neretko se poistovećivala sa okolnostima u kojima su žene submisivne, trpe verbalno ili psihičko nasilje, pa se koncept osvešćene nezavisne žene javlja u vidu žene koja zazire od majčinstva, jer je ono usko

³ Legge Casati – zakon koji je dobio ime po ministru prosvete Gabriju Kasatiju (Gabrio Casati) koji je, nakon ujedinjenja Italije, uveo reforme u obrazovni sistem Italije – *Il sistema scolastico italiano* (Fadiga Zanatta, 1976, 58–59).

povezano sa tradicionalnom porodičnom strukturom u kojoj su žene uvek potčinjene. S obzirom na uticaj koji je manifest *Pljunimo na Hegela* imao u Italiji početkom sedamdesetih godina, majčinstvo počinje da se percipira kao opasno iskustvo puno konflikata i anksioznosti, inspirišući važnu debatu u ženskim intelektualnim krugovima: *Biti majka znači biti lišena produktivnosti i moći. Majčinstvo kao mit i kao nametanje društvene sudbine žene, kao jedine uloge koja je ispunjava i usrećuje je prva prepreka na putu za oslobođenje. Odavde moramo da počnemo* (Benedetti, 2007: 86). Ipak, upravo zahvaljujući deljenju svojih iskustava, žene postaju svesne da uzrok zbog kojeg se osećaju zarobljenim u ulozi majke leži upravo u patrijarhalnom sistemu, koji funkcioniše tako što zarobljava samo jednog roditelja ili prema rečima Karle Lonci: *Nije dete ono koje nas je zarobilo, već otac* (Lonzi, 1974: 42).

Paralelno sa razvojem feminističkih emancipatorskih koncepata, majčinska figura kao simbol patrijarhalne strukture koja se nastoji prevazići, postaje predmet kritike. Naime, potraga za identitetom značila je otkrivanje ženske strane, koja je u patrijarhatu bila potčinjena i kojom se veoma dugo manipuliralo. Stoga feministička kritika počinje da postavlja pitanje odnosa majke i kćerke. Dok je majčinstvo u italijanskoj književnosti prikazano gotovo isključivo iz perspektive sina, te svedeno na figuru bezuslovne ljubavi i odanosti (Elwell 2016: 238), odnos majke i kćerke pokazuje znatno kompleksniju strukturu. Ovim odnosom u italijanskoj književnosti bavile su se kritičarke Laura Benedetti (Laura Benedetti), Adalđiza Đorđo (Adalgisa Giorgio) i Patricija Sambuko (Patrizia Sambuco), analizirajući ulogu majke u životu žene, kao i pojam kćerkine averzije prema njoj.

Laura Benedetti u delu koje obrađuje odnos prema majci u italijanskoj književnosti dvadesetog veka *Tigrica u snegu* (2007) (*Tigress in the snow*) navodi da su feminističke tekstove sedamdesetih godina dvadesetog veka pisale upravo autorke – kćerke, koje su se generacijski bunile protiv svega što su njihove majke predstavljale (Benedetti, 2007: 94), navodeći četiri primarna razloga zbog kojih feministkinje odbacuju majku. Pre svega, percepcija majčinstva kao esencijalno patrijarhalne konstrukcije, zatim nelagodnost vezana za nedostatak kontrole u majčinstvu, strah od promena tela (somatofobija) u trudnoći, ali i u dojenju, što i doslovno zarobljava žene u domenu njihovih tela, i najzad, ambivalentan odnos prema moći i autoritetu (Benedetti, 2007). Kao amalgam ovih razloga javlja se percepcija majke – kako sopstvene majke, tako i majčinstva uopšte – kao prepreke na putu emancipacije. Međutim, otpor prema majci posledično je ostavio prazninu koju su feministkinje nastojale da ispune idealizovanim sestinstvom, koje upravo zbog toga postaje dominantan model relacije između feministkinja.

Pristup u odnosu prema majci prošao je kroz mnoge promene, od odbijanja majke u kasnim šezdesetim godinama, kada je majka poimana kao deo autoritarnog sistema, do majke viđene kao žrtve represije, kako su je doživljavale feministkinje sedamdesetih godina. Ilejn Šouvolter (Elaine Showalter), jedna od najuticajnijih američkih feministkinja, u svojoj knjizi o značaju feminističkog intelektualnog nasleđa navodi da je učešće u ženskim grupama ključni aspekt za razvoj samosvesti i osveščivanje ideje majčinstva i odnosa prema njemu: *Prevažodno, pričamo o tome kako ne želimo da budemo poput naših majki, koje, mi verujemo, nisu znale šta žele.*

A šta mi želimo? Pojedini nam nisu jasne, ali ideja se zasniva na preuzimanju kontrole nad svojim životom [...], a poenta naše grupe je da vidimo kako da pomognemo jedna drugoj, a da ne budemo žrtve (Showalter, 2001: 270). Sredinom sedamdesetih godina italijanski feminizam okrenuo se psihoanalizi i posledično tome reevaluciji majčinske figure. Ovaj zaokret, prema Patriciji Sambuko, predstavlja značajan odmak od američkog uticaja koji se ogleda u samospoznaji i deljenju zajedničkih iskustava, a približavanje francuskim feministkinjama, po čijim stanovištima je osnova odnosa među ženama zasnovana na snažnim rodnom razlikama (Sambuco, 2012: 32).

Psihoanalitički pristup u odnosu prema majci predstavlja početak feminističkog rada na odnosu majka–kćerka, koji će postati krucijalan u narednim dekadama. Psihoanaliza se doživljava kao sredstvo oslobađanja od stega koje je nametnuo patrijarhat i u tom kontekstu figura majke je viđena kao poreklo konflikta između odbijanja majke i poimanja gubitka koji to odbijanje predstavlja. Premda su mnoge Frojdove teorije smatrane kontroverznim, čak i od strane njegovih sledbenika, kod feministkinja najveće negodovanje izaziva teorija „Anatomija je sudbina”, to jest Frojdova ideja da je rod primarna determinanta karaktera. Naime, Keren Horni (Karen Horney), nemačka psihoanalitičarka koja se zalagala za prava žena, na primer, navodi da su žene primorane da svoje živote žive kroz muževe i decu, jer su uskraćene za pravu moć priznanja, naglašavajući da se žene ne osećaju inferiorno u odnosu na muškarce zbog neke univerzalne determinante, poput „zavisti na penisu”, kako tvrdi Frojd, već smatra da želja da se bude muškarac može biti sublimat svih onih kvaliteta i privilegija koje se u našoj kulturi smatraju maskulinim, poput snage, hrabrosti, nezavisnosti, uspeha, seksualne slobode, prava na izbor partnera (Horney, 1939: 108). Patricija Sambuko u delu *Telesne veze: Odnos majka–kćerka u italijanskoj literaturi dvadesetog veka koju su pisale žene* (2012) (*Corporeal Bonds: The Daughter-mother Relationship in Twentieth Century Italian Women's Writing*) tvrdi da postlakanovski mislioci baziraju svoje teorije na revizionističkoj analizi Frojdove teorije, preispitujući odnos majka–kćerka i smatrajući ga fundamentalnim za razvoj ženskog subjektiviteta. S obzirom na to da ulazak lakanovskog simboličnog ima uporište u vizuelnoj percepciji i žensku frustraciju objašnjava nedostatkom penisa, supremacija muškog subjekta i nihilizacija žena posledica su lakanovskog koncepta falusa interpretiranog kao primarnog označitelja. Lakanova teorija falusa omogućava subjektu usvajanje jezika kroz logiku i sposobnost imaginacije, čineći ih fundamentalno patrijarhalnom strukturom oličenom u muškoj autonomiji koja se ogleda u mogućnosti artikulacije i racionalnosti (Sambuco, 2012: 12–14). Preispitivanje Lakanovih konceptata u feminističkoj kritici, zajedno sa dekonstrukcijom fiksiranih konceptata gde se i sam falus smatra transcendentalnim označiteljem, dovodi do promišljanja ženskog subjektiviteta, ali bez fokusiranja prvenstveno na ulogu majke u odrastanju deteta, već na telo kao značajnu formu u ekspresiji ženske kognitivne moći u cilju izazivanja neprikosnovenog lakanovskog poretka simboličkog. Najpoznatija predstavnica francuskog femnizma drugog talasa Elen Siksu (Hélène Cixous) ostala je zapamćena po tome što je poseban značaj pridavala telu žene u konceptu koji je nasloвила *écriture féminine* (žensko pismo), naročito se fokusirajući na ulogu

majčinog tela koje je bilo potisnuto u patrijarhatu. Tekst i majčinstvo su usko povezani za Siksu koja takođe koristi metaforu „belo mastilo” za majčino mleko kao formu koja nadilazi patrijarhat. Sa druge strane, prema Juliji Kristevoj, još jednoj značajnoj feministkinji kontinentalne struje, majčino telo i majčinska moć predstavljaju izvor straha, pretnje i užasa koji oživljavaju kompleks kastracije. Ipak, Patricija Sambuko primećuje da u analizi majčinstva Kristeva zanemaruje ženu kao subjekat, jer samo kada kćerka postaje i sama majka, Kristeva modifikuje njihov odnos u majka–majka, čime se zapravo subjektivitet kćerke sasvim izostavlja (Sambuco, 2012: 18) – *Rađajući dete, žena stupa u kontakt sa svojom majkom, ona postaje, ona je svoja sopstvena majka; one su isto u različitom* (Kristeva, 2002: 305).

Preokret

Perspektiva iz ugla kćerke koja je obeležila feminizam sedamdesetih godina, kritička analiza filozofskih, mitoloških, religioznih i psihoanalitičkih teorija koje su povezale majčinstvo sa biologijom, prirodom i submisijom dovela je do promene poimanja majčinstva. Ono prestaje da bude percipirano isključivo kao izvor opasnosti koja može da uruši ženin potencijal ili biološki faktor koji ga ograničava u patrijarhalnom poretku stvari, pa majčinstvo počinje da se posmatra kao izvor kreativne inspiracije. Mržnja prema majci je, kaže Ileana Șoulvoter, metafora mržnje prema sebi, te ženska literatura mora da pravaziđe matrofobiju i da se otisne u pravu potragu za majkom. Naime, kada i sama postane majka, kćerka shvata veličinu žrtve koju je njena majka morala podneti kako bi je odgajila, pa, umesto da se oduži majci, osećaj krivice kćerka kompenzuje predajući se u potpunosti svom detetu. Jedini način da se prekine ova genealogija je da kćerka, u nastojanju da pronađe sebe, umesto da replikuje svoju majku, prekine ovaj lanac tako što neće, poput svoje majke, ponoviti proces samoponištenja. Liz Irigare, na primer, smatra da odnos majka–kćerka mora da pređe u reciprocitet u kome nije samo majka ona koja daje. U tom smislu moramo se pozdraviti sa majčinom svemoćnošću, te uspostaviti odnos reciprociteta sa majkom, gde bi ona isto tako mogla biti naša kćerka (Irigare u Sambuco, 2012: 43). Na ovako veliku promenu feminističkih stavova koja je evidentna osamdesetih godina, tvrdi kritičarka Lezli Elvel (Leslie Elwell), uticali su upravo tekstovi o majčinstvu Andiane Kavarero i Liz Irigare, u kojima veza sa majkom ne predstavlja više teret, već izvorište iz kojeg bi žena mogla da pronađe sopstveni jezik (Elwell, 2016: 214–242). Koncepti koje iznosi Liz Irigare snažno su uticali na italijanski feminizam i ideje vezane za telo i subjektivitet. Naime, ona proširuje diskurs o majčinskom uz malo ležernije koncepte od onih koje postavljaju Elen Siksu i Julija Kristeva. Za nju odnos majke i kćerke predstavlja uporište za preispitivanje i identifikaciju ženskog subjekta (Sambuco, 2012: 22) i postaje ključan za razvoj novog i pozitivnog osećaja subjektivnosti. Irigare ne nastoji da konstruiše genealogiju majki, već da uspostavi matrilinearni poredak koji je i horizontalan i vertikaln i ne svodi ženu na medijatorku u svetu muškaraca, već pokušava da stvori sistem u kojem žena može biti vrednovana kao subjekat. Telo majke predstavlja snažnu vezu na relaciji majka–kćerka, ali i žena–žena, s tim što ovo jedinstvo Irigare ne vidi kao fuziju identiteta, jer telo

kćerke nije niti suprotnost niti kopija majčinog (Sambuco, 2012: 26). Stoga, uticaj lakanovske teorije i koncepata koje iznosi Liz Irigare figuri majke pripisuju novu, značajniju dimenziju. Na majku se više ne gleda kao na žrtvu patrijarhata, već joj se pripisuju vrednosti, znanja, iskustva i psihološko bogatstvo (Sambuco, 2012: 33). Adriana Kavarero, naslanjajući se na ideje telesnosti i majčinog tela (*corps-à-corps*), u svojim delima ističe relaciju između majke i kćerke i, poput Irigare, kritikuje patrijarhat upravo zbog ideje matricida, kojim su filozofi poništili generativnu moć koju ima majčinska figura, uskrativši joj time mogućnost mislećeg subjekta. Stavljanje majke u centar kćerkine potrage za Sobom, smatra ona, znači osvestiti suštinsku ideju bića, a to je činjenica da je rođena kao žena, iz majčinog tela. Pogled majke u kćerki je pogled žene u ženi. Sopstveni pol za ženu predstavlja horizont njenog prepoznavanja, pa vizuelni aspekt komunikacije vraća one delove fragmentiranog ženskog identiteta koje je rasulo patrijarhalno društvo, jer se komunikacija među ženama uspostavlja pre svega suočavanjem životnih priča, a ne konfliktom velikih ideja (Violi, 1986: 64). Odnos sa majkom, zaključuje Adriana Kavarero, formira osnovu za odnose sa drugim ženama, a takva relacija predstavlja uporište ženskog sociopolitičkog poretka (Elwell, 2016: 242).

U poslednjoj dekadi XX veka, u feminističkim krugovima pažnja je usmerena na simboličku vrednost koju materinstvo nosi. Kao najznačajnija figura na italijanskoj feminističkoj sceni ove decenije svakako se ističe Luisa Muraro. Rekonstruišući putanju koja ju je odvela do odbijanja figure majke, Muraro polemše sa konceptima koje iznose Irigare, Kristeva, Hegel, Lakan, Ejdrjen Rič, u nastojanju da pojasni postulate zapadne filozofije koji su je udaljili od figure majke. Njena knjiga *Simbolički poredak majke (L'ordine simbolico della Madre)* smatra se izrazito značajnim delom italijanske feminističke kritike, koje je izvršilo veliki uticaj na razvoj kontinentalnog feminizma. Ona tvrdi da su i feminizam i patrijarhat uzrokovali devaluaciju majčinske figure, pa insistira na otkrivanju ženske genealogije. Naime, tvrdeći da je majka jedina figura koja može da garantuje kćerkino mesto u svetu, otvoreno se suprotstavlja frojdovskim i lakanovskim stavovima, gde simbolički poredak oličen u jeziku, zakonu i civilizaciji potiče od oca, te je neophodno psihološki i emotivno odvojiti se od majke ili rečima Julije Kristeve – *Matricid je prvi korak na autonomiji, sine qua non naše individualizacije* (Kristeva, 1989: 38). Muraro u *Simboličkom poretku majke* tvrdi da, s obzirom na činjenicu da je majka osoba od koje učimo da govorimo, vrhovni jezički autoritet mora biti neodvojiv od majke, a ne od oca (Sambuco, 2012: 40). Smatrajući da moramo da nađemo svoju ranu ljubav prema majci, Muraro uvodi *dobro poznati i divni fenomen koji dozvoljava zamenu biološke majke drugom individuumom, ne menjajući nužno odnos majka–dete* (Muraro, 1991: 55). Time ona zapravo uvodi izrazito značajan koncept italijanskog feminizma – *affidamento*, ideju *poverenja* jedne žene drugoj, distancirajući se od prakse jednakosti koju definiše muška tradicija, dok se istovremeno fokusira na potrebu da istraži i analizira pozitivne ženske vrednosti u cilju zajedničkog prevazilaženja poteškoća u društvu. Praksa *poverenja* uspostavlja paradigmu žensko-ženskog odnosa kroz relaciju između slabije i jače žene tako što reflektuje odnos majka–kćerka, gde manje iskusna žena dobija mentorku koja je vodi u istraživanju seksualnih razlika. To je neravnotežan odnos

u kojem „majka” i „kćerka” formiraju ženski simbolički poredak koji akcenat stavlja na majku, odbijajući muški simbolički poredak oca, na kojem se zasnivaju binarne podele. Praksa poverenja predstavlja relacioni čin koji aktivira relacioni subjekat čineći ga performativnim činom koji istovremeno menja osobu koja dela i kontekst u kojem se taj čin izvodi. Za Muraro, potraga za ženskim subjektivitetom može da se dogodi samo među ženama, jer muškarac kao relaciona tačka polazišta može da dovede do gubitka ideje sopstva (Muraro, 2018: 6).

Luiza Muraro bila je i jedna od osnivačica *Milanske ženske knjižare (Libreria delle donne di Milano)*, osnovane 1975. godine, a za razliku od pariskih ženskih knjižara, u ovoj knjižari objavljuju se samo dela koja su pisale žene. *Milanska ženska knjižara* predstavljala je kultno mesto italijanske feminističke scene, gde su se razmenjivali teorijski i filozofski uvidi feminizma razlike. U pamfletu *Majke svih nas (Le madri di tutti noi)*, koji Milanska ženska knjižara objavljuje 1982. godine, kaže se da je koncept *poverenja* među ženama nastao kada su žene počele da traže simboličku medijaciju, to jest, znake rodne razlike u romanima koje su napisale žene. Čitajući literaturu koju su pisale žene, počele su autorke omiljenih tekstova da nazivaju „majke (svih nas)” (De Lauretis, 1990: 109).

U knjizi koja se bavi literarnim uticajima na žensko književno stvaranje u dvadesetom veku naslovljenoj *Mnoštvo žena, Izazovi savremenog italijanskog romana (2008) (A Multitude of Women, The Challenges of the Contemporary Italian Novel)* Stefaniya Lukamante (Stefania Lucamante) analizira pojam *affidamento* u kontekstu literarnog poverenja jedne žene drugoj. Time što uspostavljaju odnos sa svojim prethodnicama spisateljicama pri čemu se izvesni ženski likovi ponavljaju u drugom obliku, književnice omogućavaju uspostavljanje sistema koji je suprotan androcentričnom, što direktno korelira sa poboljšanjem pozicije žena u društvu (Lucamante, 2008: 29). Lukamante smatra da književnice, posebno osamdesetih godina, preispitujući odnos majka–kćerka, biraju da svoj subjektivitet uspostave, ne u odnosu na biološku, već na literarnu majku. Efekat ogledala koji se javlja između literarne majke i kćerke ne reflektuje kompetitivnost i rivalstvo, već saučesništvo i poverenje od kojeg kćerka ima koristi, dok se na majku gleda kao na literarni uzor.

Zaključna razmatranja

Šezdesete i sedamdesete godine XX veka predstavljaju period velikih političkih promena koje su se značajno odrazile na položaj žena i njihova prava u novom društvenom poretku. Feminizam *drugog talasa* u Italiji izrodio se iz studentskih i građanskih protesta krajem šezdesetih godina, ali se brzo izdvojio kao pokret žena za ravnopravnost sa muškarcima na socijalnom, pravnom i ekonomskom planu. Italijanski feminizam ovog doba karakteriše formiranje malih ženskih grupa u kojima se slobodno i bez straha od osude dolazilo do izvesnih spoznaja koje su ženama omogućavale da izgrade svoj subjektivitet koji se, možda prvi put, ne formira u odnosu na muškarca – oca, brata, muža, sina, već pričajući *jezikom*

gorčine svoju priču drugoj ženi, žena svoj subjektivitet gradi relaciono u odnosu na drugu ženu. Kako su žene u okviru ovih grupa postale svesne da zlostavljanje ili ugnjetavanje koje doživljava jedna žena, liči ili je istovetno subordinaciji koju trpe mnoge žene, prirodno se nametnulo saznanje da je za poboljšanje položaja žena potrebno izaći iz sfere privatnog time što će pitanje diskriminacije postati javno pitanje. Svojim aktivnim delovanjem u nameri da promene svoj položaj, italijanske feministkinje zapravo predstavljaju oličenje maksime drugovalnog feminizma – *Lično je političko*. Naime, sedamdesetih godina ova ženska udruženja, osim kulturološkog, imala su i značajno političko delovanje i dovela su do promene i uvođenja brojnih zakona koji su ženama omogućili znatno lakšu egzistenciju, poput zakona o razvodu, o pravu na kontracepciju, abortus, kao i zakona protiv porodičnog nasilja, kao primarnog vida ženske subordinacije u rudimentarnom patrijarhalnom poretku muške dominacije.

Najuticajnije feministkinje ovog perioda u Italiji – Karla Lonci, Adriana Kavarero i Luiza Muraro delovanjem u svojim feminističkim grupama, ali i kantskim delima u sferi akademskog feminizma, doprinele su promeni paradigme majke i majčinstva kao zatvora koji, i doslovno i figurativno, ograničava ženu na domen privatnog. Ovaj rad nastojao je da predoči kako je *drugovalni* feminizam uticao na promenu odnosa prema majci i majčinstvu, kako u literarnom, tako i u sociokulturološkom domenu. Evolucija percepcije majke prošla je sa razvojem emancipatorskih feminističkih koncepata kroz nekoliko faza, od odbijanja majke iz straha od ponavljanja istih konzervativnih obrazaca, preko poimanja majke kao žrtve patrijarhata, do konačnog prihvatanja majke i pronalaženja u matrilinearnom sistemu kreativnog impulsa koji jedino majka može da obezbedi kćerki u svetu. Sa jačanjem feminističke svesti dolazi se do spoznaje da je moguće prekinuti vekovni transgeneracijski matrilinearni aspekt žrtvovanja kroz majčinstvo, pa umesto prezira prema majci koji je u vezi sa ovim aspektom, italijanske feministkinje iznose smelu ideju da je figura majke ključna u procesu emancipacije ženskog subjekta, jer je upravo majka ona koja daje život i uvodi ćerku u sferu koja slavi ono što je žensko. Majčinstvo se više ne percipira kao izvor opasnosti koji može da uruši ženin kreativni potencijal i svede je na njenu biološku funkciju, već izvorište iz kojeg žena može da crpi svoju inspiraciju, pronađe svoj jezik, i obezbedi svoje mesto u ženskom sociopolitičkom poretku.

Literatura

- Arendt, H. (1987). *La vita della mente*. Il Mulino, Bologna.
- Benedetti, L. (2007). *Tigress in the snow: motherhood and literature in twentieth-century Italy*. University of Toronto Press.
- Cavarero, A. (1993). De homine et foemina.– Cosa fanno oggi i filosofi? 7 maggio 1993, *Città di Cattolica Cultura*. Pristupljeno dana 31. 7. 2022. na sajtu: <https://www.youtube.com/watch?v=vjdA0p6vCk0>

- De Lauretis, T. (1990). *Sexual Difference: A Theory of Social-Symbolic Practice*. The Milan Women's Bookstore Collective. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, trans. *Non credere di avere dei diritti: la generazione della libertà femminile nell'idea e nelle vicende di un gruppo di donne* by Patricia Cicogna and Teresa de Lauretis. Print.
- Dorđević, A. (2021). *Priručnik za itajanski jezik*. Beograd: Fakultet savremenih umetnosti.
- Elwell, L. (2016). Breaking bonds: refiguring maternity in Elena Ferrante's the lost daughter. In G. Bullaro & Stephanie, L. (eds.). *The works of Elena Ferrante: reconfiguring the margins*. New York: University Hempstead, 237–269.
- Fadiga Zanatta, A. L. (1976). *Il sistema scolastico italiano*. Il Mulino.
- Horney, K. (1939). *New ways in psychoanalysis*. New York: Norton.
- Kristeva, J. (1989). *Black sun: Depression and melancholia*. Trans. Le' on S. Roudiez. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (2002). *The Portable Kristeva*. New York: Columbia University Press.
- Lonzi, C. (1974). *Sputiamo su Hegel: La donna clitoridea e la donna vaginale*. Rivolta Femminila Milano.
- Lucamante, S. (2008). *A Multitude of women, the challenges of the contemporary italian novel*. University of Toronto Press.
- Muraro, L. (1991). To Knit or to Crochet: A Political-Linguistic Tale On The Enmity Between Mataphor And Metonymy. In C, Righi, A. (eds.) (2018). *Casarino*, 67–119.
- Muraro, L. (2001). *La maestra di Socrate in Duemilaeva: Donne che cambiano l'Italia*, ed. Annarosa Buttarelli, Luisa Muraro, Liliana Rampello, Milan: Il Saggiatore.
- Muraro, L. (2018). *The Symbolic Order of the Mother*, translated by F. Novello, New York: SUNY Press.
- Restaino, F. (2002). Il pensiero femminista. Una storia possibile. In A. Cavarero, and Restaino, F. *Le filosofie femministe. Due secoli di battaglie teoriche e pratiche*. Mondadori Editori. Milano.
- Sambuco, P. (2012). *Corporeal bonds: The Daughter-mother relationship in twentieth century Italian women's writing*. University of Toronto Press.
- Showalter, E. (2001). *Inventing herself: Claiming a feminist intellectual heritage* London: Picador.
- Violi, P. (1986). *L'infinito singolare: Considerazioni sulle differenze sessuali nel linguaggio*. Verona: Essedue.

THE EVOLUTION OF THE MOTHER-DAUGHTER RELATIONSHIP IN ITALIAN FEMINISM OF SECOND-WAVE

Aleksandra Đorđević

Faculty of contemporary arts, University of Niš, Serbia

Abstract: With the development of feminist emancipatory concepts, the maternal figure as a symbol of the patriarchal structure becomes a frequent object of criticism. The search for identity has meant the discovery of the female side, that in patriarchy has been subordinated and manipulated for a very long time. The approach towards the mother has undergone many changes, from rejecting the mother in the late sixties when the mother was perceived as part of an authoritarian system, to viewing the mother as a victim of repression, as seen by feminists in the seventies. Critical analysis of philosophical, mythological, religious, and psychoanalytic theories linking motherhood to biology, nature, and submission has led to a change in the perception of motherhood, which over time begins to be seen as a source of creative inspiration. The paper provides an overview of the basic characteristics of Italian second-wave feminism and its most prominent representatives. It then seeks to analyze the evolution of the mother-daughter relationship, primarily through the principles and development of the feminist continental wave, and the influence that the most significant Italian feminists have had on the literary corpus and culture of this country.

Keywords: italian feminism, mother, motherhood, daughter

Primljeno: 20.06.2023.

Prihvaćeno za objavljivanje: 10.12.2023.